

Katarzyna Sulej

Instytut Historii im. Tadeusza Manteuffla
Polskiej Akademii Nauk
<https://orcid.org/0000-0003-1136-8524>

Prasa polonijna i emigracyjna z lat 1865–1918 w liczbach

Niniejsza próba statystycznego zanalizowania prasy emigracyjnej opiera się na *Bibliografii historii Polski XIX i XX wieku*, t. 3: 1865–1918, wol. 4: *Czasopisma, jednodniówki i kalendarze. Emigracja i Polonia*, opracowanej niedawno przez zespół Pracowni Bibliografii Retrospektywnej XIX i XX wieku w Instytucie Historii im. Tadeusza Manteuffla Polskiej Akademii Nauk w Warszawie. Bibliografia ta zawiera najaktualniejszy wykaz tytułów czasopism, jednodniówek i kalendarzy z podanego okresu, które wydali Polacy przebywający na emigracji. Warto podkreślić, że jest to pierwsza tak obszerna, choć zapewne jeszcze niekompletna, bibliografia prasy polonijnej od momentu opublikowania w 1935 r. *Bibliografii czasopism polskich zagranicą 1830–1934* zestawionej przez Stanisława Zielińskiego. Jest to bibliografia prymarna, czyli oparta na autopsji możliwie jak najbardziej kompletnych egzemplarzy czasopism. W tym celu przeprowadzono szeroko zakrojone kwerendy w bibliotekach i archiwach krajowych i zagranicznych, a także w coraz bardziej powszechnych bibliotekach cyfrowych. Warto podkreślić, że gdy nie udało się dotrzeć do egzemplarza, opis czasopisma oparto na wzmiankach prasowych z epoki, a dopiero w ostatniej kolejności na starszych bibliografiach i literaturze.

Jak do tej pory nikt nie pokusił się o wydanie pracy omawiającej pod kątem statystycznym wyłącznie polskiego czasopiśmiennictwa emigracyjnego i polonijnego. Do pionierów w opracowywaniu statystyki prasy polskiej należy niewątpliwie Stanisław Jan Czarnowski (1847–1929), autor takich dzieł jak *Postępy literatury periodycznej. Studium z dziejów prasy* (Warszawa 1886) oraz *Literatura periodyczna i jej rozwój* (cz. 1–2, Kraków 1892, 1895). Po nim tematykę tę podjęło w swoich artykułach jeszcze kilku badaczy, w tym Stanisław Jarkowski w okresie międzywojennym, Sylwester

Dziki po II wojnie światowej, a w ostatnich latach Władysław Marek Kolasa¹. Wspomniany Czarnowski przedstawił statystykę prasy polskiej na podstawie danych zamieszczonych w *Bibliografii polskiej* Karola Estreichera². Jarkowski skorygował niektóre obliczenia swojego poprzednika. Niestety nie podał szczegółowych danych odnoszących się do źródeł swoich dociekań badawczych. Z kolei Dziki i Kolasa tylko niewielką część swoich artykułów poświęcili polskiej prasie na emigracji, a statystykę w nich zawartą oparli na bibliografii Zielińskiego.

Niniejszy artykuł nie ma na celu poddania krytycznej analizie obliczeń, które dotychczas powstały. Jest to zresztą dosyć trudne z uwagi na to, że ich twórcy zastosowali różnorodne kryteria metodologiczne. Co ważniejsze, „źródłem wszystkich braków i błędów w dotychczasowej statystyce prasy polskiej jest oczywiście zasadnicze źródło będące jej podstawą”³. Najważniejszym źródłem w tych badaniach statystycznych są bibliografie. Błędy, które w nich się zdarzają, zostały skorygowane we wspomnianej najnowszej *Bibliografii*, a poniższy szkic uaktualnia i uzupełnia jedynie niektóre dane statystyczne ilustrujące rozwój czasopiśmiennictwa polonijnego w latach 1865–1918, z wyłączeniem kalendarzy i jednodniówek, które również uwzględniono w rzeczonej *Bibliografii*.

Przedstawione dane statystyczne zostały obliczone na podstawie opisów głównych czasopism uwzględnionych w *Bibliografii*, a zatem odnotowane w adnotacjach zmiany tytułu i dodatki niesamoistne nie były traktowane jako osobne pozycje. Gros z tych opisów – jak już wyżej wspomniano – powstało na podstawie przeprowadzonej autopsji pierwszego odnalezionego numeru, a jeśli nie było to możliwe, to na podstawie wzmianek prasowych, a dopiero w ostatniej kolejności na podstawie istniejących już bibliografii lub opracowań odnoszących się do naszego tematu. Z uwagi na to, że wiele tytułów prasowych, zwłaszcza z USA, nie przetrwało do naszych czasów (czasopisma nieodnalezione stanowią 43,26% wszystkich polskich czasopism emigracyjnych), a zasób niektórych odnalezionych jest bardzo skąpy, należy na wstępie zaznaczyć, że nadal wiele z podanych statystyk

¹ S. Jarkowski, *Prasa polska od jej zarania do chwili obecnej w świetle liczb (1661–1927)*, „Kurjer Warszawski” 108, 1928, nr 2, s. 4–6; S. Dziki, *Przegląd statystyki prasy polskiej (do 1918 r.)*, „Zeszyty Prasoznawcze” 2, 1961, nr 1/2, s. 140–161; W.M. Kolasa, *Statystyka i geografia prasy polskiej 1832–1918*, „Zeszyty Prasoznawcze” 58, 2015, nr 4(224), s. 860–882.

² K. Estreicher, *Bibliografia polska*, cz. 1–2, Kraków 1870, 1874, 1876, 1880–1882, 1885, 1890; tenże, *Bibliografia polska XIX stulecia. Lata 1881–1890*, t. 1–4, Kraków 1906–1907, 1911, 1916; tenże, *Bibliografia polska XIX stulecia*, t. 1–22, wyd. 2, Kraków 1959–2021.

³ J. Łojek, *Statystyka prasy polskiej okresu 1661–1831*, „Roczniki Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego” 4, 1965, nr 1, s. 6.

jest nieprecyzyjnych lub niepełnych. Dotyczy to zwłaszcza określania dat początkowych i końcowych wychodzenia danego pisma, a co za tym idzie okresu ukazywania się. Coraz bardziej powszechna cyfryzacja zbiorów czasopiśmiennych wielu bibliotek krajowych i zagranicznych zwiększa ich dostępność, ale jednocześnie utrudnia np. poznanie ich formatu. Często brak o nim informacji w opisach czasopism udostępnianych na mikrofilmach lub online.

Według *Bibliografii* w latach 1865–1918 ukazało się łącznie 742⁴ tytułów prasowych polonijno-emigracyjnych, z czego 321 to tytuły „nie odnalezione”⁵. Wśród pism nieodnalezionych 34 tytuły oznaczono jako wątpliwe, czyli odnotowane tylko przez jedną bibliografię lub jedno opracowanie i niepotwierdzone przez ówczesną prasę, uwzględniono też 18 tytułów, których roczniki przed 1919 r. nie zostały odnalezione (w *Bibliografii* opis główny takiego pisma powstał na podstawie wzmianki prasowej albo pierwszego odnalezionego numeru z 1919, albo nawet i późniejszego roku). Wśród wymienionych 742 pism w Ameryce Północnej wydano 545 (w tym 300 nieodnalezionych), w Europie – 164⁶ (9 nieodnalezionych), w Ameryce Południowej – 30 (11 nieodnalezionych), w Afryce – 2 (1 nieodnalezione), a w Azji – 1. Tabela 1 podaje dane dotyczące miejsc wydania i liczby tytułów uporządkowane według kontynentów, państw i miejscowości, przy czym dokładne dane z USA przeniesiono do tabeli 2.

⁴ Do ogólnej liczby pism ukazujących się w latach 1865–1918 wliczono 7 pism, które zaczęto wydawać jeszcze przed 1865 r.: „Rocznik Towarzystwa Paryżkiego Lekarzy Polskich” (Paryż 1859–1860, 1868), „Echo Polskie” (Nowy Jork 1863–1865), „Głos Wolny” (Londyn 1863–1870), „Braterstwo” (Bendlikon 1864–1865), „Ojczyzna” (Lipsk–Bendlikon 1864–1865), „Der Weisse Adler” (Zurych 1864–1865) i „Wytrwałość” (Bruksela 1864–1865) oraz jedno pismo, którego początkowego roku publikacji nie udało się ustalić, a jego opis powstał na podstawie pierwszego odnalezionego numeru z 1919 r. (oznaczonego jako t. 14): „Prawda” (Newark–Harrison–Elizabeth?–1923).

⁵ W *Bibliografii* uwzględniono pisma: w języku polskim ukazujące się poza dawnymi ziemiami polskimi i terenem państw zaborczych, wielojęzyczne jeśli jednym z języków był język polski, w języku obcym jeśli były wydawane przez organizację polską albo związane z organizacją działającą na ziemiach polskich oraz przeznaczone do rozpowszechniania na dawnych ziemiach polskich, ale ze względu na cenzurę drukowane poza granicami państw zaborczych. W *Bibliografii* czasopismo „nie odnalezione” to takie, do którego egzemplarza nie udało się dotrzeć. Poprzez taki rozłączny zapis starano się oddać niekategoryczny charakter tego stwierdzenia – istnieje możliwość, że takie czasopisma przechowywane są np. w prywatnych zbiorach.

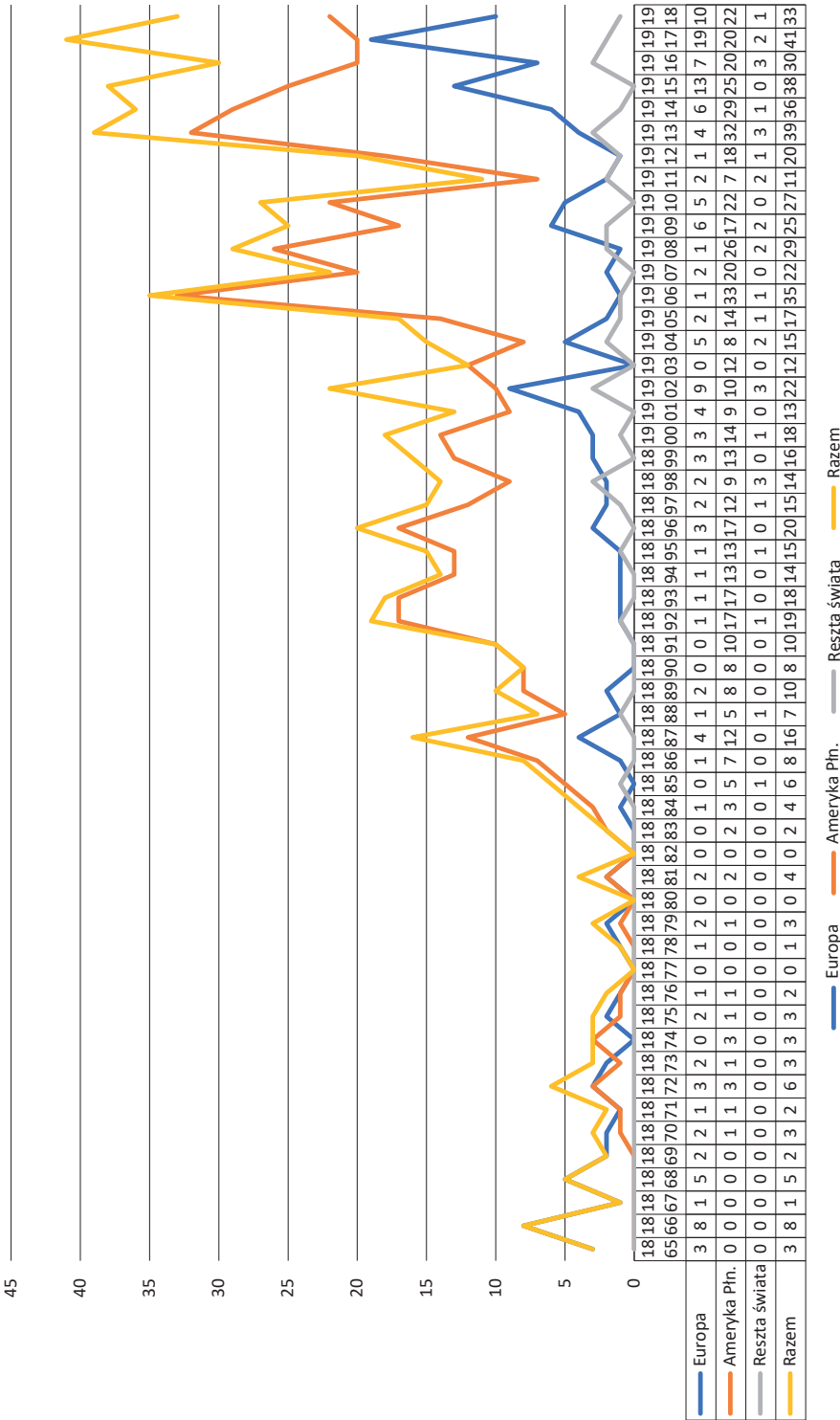
⁶ W przypadku pism, które zmieniły miejsce wydania i zostały przeniesione do innego kraju, w obliczeniach uwzględniono jedynie pierwsze miejsce wydania, w przypadku zaś pism przeniesionych z terenu któregoś z zaborów – miejscowość, w której został wydany pierwszy numer pisma na emigracji.

Tabela 1. Statystyka tytułów polskiej prasy emigracyjnej z lat 1865–1918 (bez USA)

Kontynent	Miejsce wydania		Liczba czasopism
	Państwo	Miasto	
Afryka	Egipt	Kair	1
	Kolonia Natalu	Mariannhill	1
Ameryka Północna	Kanada	Winnipeg	7
Ameryka Południowa	Argentyna	Buenos Aires	2
		Kurytyba	28
		Ponta Grossa	2
		São Paulo	2
		Guarani das Missões	1
		Ijuí	1
		Brak m. wyd.	1
Azja	Chiny	Harbin	1
Europa	Belgia	Liège	4
		Bruksela	2
	Bułgaria	Sofia	2
	Dania	Kopenhaga	1
	Francja	Paryż	56
		Le Puy	3
		La Chapelle-Montigeon	1
	Holandia	Grave	1
	Rumunia	Botoszany	1
		Bukareszt	1
	Szwajcaria	Genewa	21
		Lozanna	12
		Zurych	10
		Bendlikon	4
		Berno	3
		Fryburg	2
		Rapperswil	2
		Brak m. wyd.	1
	Szwecja	Sztokholm	2
	Wielka Brytania	Londyn	25
		Liverpool	1
	Włochy	Rzym	4
		Mediolan	1
		Quinto al Mare	1
		Rieti	1
		San Remo	1
		Turyń	1

Źródło: oprac. własne na podstawie spisu czasopism zamieszczonego w: *Bibliografia historii Polski XIX i XX wieku*, t. 3: 1865–1918, wol. 4: *Czasopisma, tygodniówki i kalendarze. Emigracja i Polonia*, red. E. Nowosielska, Warszawa 2024.

Wykres 1. Dynamika rynku prasowego w latach 1865–1918

Źródło: oprac. własne na podstawie spisu czasopism zamieszczonego w: *Bibliografia historii Polski XIX i XX wieku*, t. 3: 1865–1918, wol. 4: *Czasopisma, jednostówki i kalendarze. Emigracja i Polonia*, red. E. Nowosielska, Warszawa 2024.

Patrząc na wykres 1, obrazujący dynamikę rynku prasowego od 1865 r., można zaobserwować, że wzrost wydawanych tytułów prasowych pokrywa się z kolejnymi falami emigracji Polaków z ziem polskich. I tak, druga połowa lat 60. XIX w. to kontynuacja politycznej emigracji popowstaniowej (zwłaszcza do innych krajów w Europie), lata 70. tego wieku to początek emigracji zarobkowej (masowej) do krajów zamorskich, zwłaszcza do USA, która miała swoje największe nasilenie w latach 1890–1914⁷. Niezaprzeczalnie wpływ na stopniowy wzrost tytułów prasowych w drugiej połowie XIX w. miał również postęp techniczny, dzięki któremu powstały nowe „narzędzia” komunikacji (jak choćby kolej czy telegraf), ułatwiające szybsze zbieranie i przekazywanie informacji oraz skład i druk pisma. W 1887 r. zbudowano maszynę w pełni rotacyjną, drukującą ok. 60 tys. stron na godzinę, a w 1895 r. skonstruowano maszynę rotacyjną dla heliografiury, co umożliwiło rozwój prasy ilustrowanej⁸.

W Europie emigracja polska skupiła się przede wszystkim we Francji (60 tytułów prasowych), Szwajcarii (55) i Wielkiej Brytanii (26). Centrum działalności wydawniczej w danym kraju pokrywało się zazwyczaj z największym ośrodkiem działalności polityczno-kulturalnej Polonii. We Francji był to Paryż, w Szwajcarii – Genewa, Lozanna i Zurych, a w Wielkiej Brytanii – Londyn. Europejską prasę emigracyjną, w tym zwłaszcza socjalistyczną, drukowano na obczyźnie przede wszystkim po to, aby wysłać ją i rozpowszechnić na teren zaborów (w tym głównie do Królestwa Polskiego).

Głównym emigracyjnym kierunkiem zamorskim Polaków były Stany Zjednoczone Ameryki. Duże ośrodki wydawnicze wykształciły się w największych skupiskach polonijnych takich jak: Chicago (138 tytułów prasowych), Nowy Jork wraz z Brooklynem, który w 1898 r. stał się dzielnicą Nowego Jorku (49), Buffalo (36), Milwaukee (34) i Detroit (26). Henryk Nagiel w swojej publikacji o początkach dziennikarstwa polskiego w Stanach Zjednoczonych wspomina, że od 1888 r. zaczęła się jego decentralizacja, tzn., że pisma zaczęto wydawać nie tylko w największych centrach polonijnych, ale i w mniejszych koloniach polskich⁹. Powstawało dużo nowych czasopism, które też dość szybko upadały.

⁷ Więcej o przyczynach i wielkości emigracji polskiej oraz o różnych instytucjach polonijnych zob. artykuł Aleksandry Bańkowskiej w tym tomie pt. *Polacy na emigracji i ośrodki polonijne w latach 1865–1918. Wprowadzenie*.

⁸ A. Paczkowski, *Czwarta władza. Prasa dawniej i dziś*, Warszawa 1973, s. 67–71.

⁹ H. Nagiel, *Dziennikarstwo polskie w Ameryce i jego 30-letnie dzieje*, Chicago 1894, s. 12–13.

Tabela 2. Statystyka tytułów prasowych wydanych w USA w latach 1865–1918¹⁰

Stan	Liczba tytułów	Miasto	Liczba tytułów
Connecticut	3	Meriden	2
		New Britain	1
Delaware	2	Wilmington	2
Dystrykt Kolumbii	1	Waszyngton	1
Illinois	143	Chicago	138
		Joliet	3
		La Salle	2
Indiana	10	Gary	1
		Indiana Harbor	1
		Michigan City	1
		South Bend	7
Kalifornia	2	Los Angeles	1
		San Francisco	1
Kansas	1	Lawrence	1
Maryland	13	Baltimore	13
Massachusetts	13	Adams	1
		Boston	5
		Chicopee	2
		Holyoke	3
		Salem	1
		Westfield	1
Michigan	37	Bay City	2
		Detroit	26
		Grand Rapids	4
		Manistee	1
		Orchard Lake	4
Minnesota	8	Duluth	1
		Minneapolis	2
		St. Paul	2
		Winona	3
Missouri	11	St. Louis	8
		Union	2
		Washington	1

¹⁰ W przypadku trzech tytułów prasowych uwzględniono dwa miejsca wydania występujące w ich opisie: „Kometa” (Cleveland–Toledo 1917–1920) i „Wolna Polska” (Nowy Jork–Wilkes-Barre 1917–1919) mają w winiecie podane dwa miejsca wydania, a „Demokracja Społeczna” (Chicago–Nowy Jork 1914–1918) jest pismem zaginionym i nie do końca wiadomo, jakie miejsce wydania widniało w jego winiecie.

Tabela 2. cd.

Stan	Liczba tytułów	Miasto	Liczba tytułów
Nebraska	3	Ashton	1
		Loup City	1
		South Omaha	1
New Jersey	24	Bayonne	1
		Camden	2
		Elizabeth	1
		Jersey City	6
		Newark	4
		Passaic	3
		Perth Amboy	2
		Ramsey	1
		Trenton	4
Nowy Jork	98	Albany	1
		Brooklyn i Nowy Jork	49
		Buffalo	36
		Dunkirk	1
		Niagara Falls	1
		Schenectady	2
		Syracuse	5
		Utica	3
Ohio	36	Cleveland	19
		Steubenville	1
		Toledo	15
		Youngstown	3
Pensylwania	81	Alleghany	1
		Canonsburg	1
		Erie	4
		Everson	1
		Filadelfia	21
		Homestead	1
		Mahanoy City	2
		McKeesport	1
		Mt. Carmel	1
		Nanticoke	4
		Natrona	1
		Pittsburgh	14
		Pittston	1
		Reading	2
		Scranton	8
		Shamokin	9

Stan	Liczba tytułów	Miasto	Liczba tytułów
		Shenandoah	1
		Wilkes-Barre	8
Rhode Island	1	Providence	1
Teksas	1	San Antonio	1
Waszyngton	1	Seattle	1
Wisconsin	50	Manitowoc	6
		Green Bay	1
		Milwaukee	34
		Pound	1
		Pulaski	3
		St. Francis	1
		Stevens Point	4

Źródło: oprac. własne na podstawie spisu czasopism zamieszczonego w: *Bibliografia historii Polski XIX i XX wieku*, t. 3: 1865–1918, wol. 4: *Czasopisma, jednodzińki i kalendarze. Emigracja i Polonia*, red. E. Nowosielska, Warszawa 2024.

Stosunek liczby nowo powstałych czasopism do zlikwidowanych przedstawia tabela 3. Uwzględniono w niej rok początkowy i końcowy ukazowania się pisma, bez wzięcia pod uwagę ewentualnych zawieszeń i wznowień. W Europie najwięcej pism polonijnych przestaje się ukazywać pod koniec lat 60. XIX w., na początku XX w. i w czasie I wojny światowej. Pod koniec lat 60. XIX w. upadają przede wszystkim pisma założone przez emigrację popowstaniową, związane z jej działalnością polityczną. Początek XX w. to okres wzmożonego rozwoju zwłaszcza prasy socjalistycznej, a lata I wojny światowej – pism agitujących na rzecz odzyskania przez Polskę niepodległości. Gdy to nastąpiło, ich istnienie straciło rację bytu.

W Stanach Zjednoczonych, jak już wcześniej wspomniano, od początku lat 90. XIX w. polska prasa emigracyjna była coraz liczniejsza. Związane było to z łatwością założenia pisma:

Czegóż więc do założenia gazety potrzeba? Własnych czcionek, kamienia, form, ewentualnie małej maszynki do robienia korzystnych, a często gazetę podtrzymujących „jobs”, wreszcie paru stołów i stołków do biura redakcyjnego. Oto prawie i wszystko. Kosztuje kilkaset dolarów, a i to można wziąć za niewielką zaliczką, na kredyt, za pozostawieniem „morgieczu” (hipoteki rzeczowej) na zakupionych przedmiotach. Gdy i na tyle nie starczy kapitał wydawcy, nowe pismo drukuje się w obcej drukarni, a wtedy potrzeba nie kilkuset, lecz kilkudziesięciu dolarów: na czcionki akcentowe, na papier, na zecera, na opłatę drukarni, poczty itd. Ten początkowy fundusik wystarcza zaledwo na numer pierwszy, lub na dwa czy trzy numera¹¹.

¹¹ H. Nagiel, dz. cyt., s. 24.

Gdy właściciel wydawnictwa nie posiadał odpowiednich środków na dalsze wydawanie periodyku, poprzez pozyskanie odpowiedniej liczby ogłoszeniodawców, prenumeratorów czy też inwestora, takie pismo zostawało zawieszone. Jako powód upadku pism polonijnych podawano zazwyczaj szeroko rozumiane problemy finansowe (brak poparcia wśród czytelników, czyli brak prenumeratorów, złe zarządzanie finansami¹² czy nawet defraudację), ale zdarzały się też i inne powody: brak drukarni (np. spowodowany jej pożarem¹³), redaktora lub wydawcy (np. z powodu jego wyjazdu¹⁴, choroby¹⁵ lub śmierci¹⁶ czy rzadziej aresztowania¹⁷), konflikt z konkurencją lub proboszczem¹⁸, wreszcie brak dostatecznej ilości informacji z ziem polskich¹⁹ czy I wojna światowa²⁰.

Tabela 3. Rotacja na polskim rynku wydawniczym w Europie i USA w latach 1865–1918

Rok	Europa		USA	
	tytuły		tytuły	
	nowe	zlikwidowane	nowe	zlikwidowane
1865	3	6	–	1
1866	8	3	–	–
1867	1	4	–	–
1868	5	2	–	–
1869	2	3	–	–
1870	2	7	1	–
1871	1	–	1	–
1872	3	3	3	1
1873	2	1	1	1
1874	–	1	3	4
1875	2	1	1	–
1876	1	–	1	–
1877	–	–	–	–

¹² „Kurier Polski” 5, 1892, nr 280, s. 1; „Wychodźca” 1, 1922, nr 14, s. 3.

¹³ „Kurier Polski” 12, 1899, nr 20, s. 1.

¹⁴ „Sztandar” 5, 1897, nr 9, s. 2; „Odrodzenie” 5, 1915, nr 4, s. 1.

¹⁵ „Ameryka-Echo” 18, 1905, nr 49, s. 5; „Bicz Boży” 10, 1918, nr 26, s. 1–2; „Dziennik Chicagoski” 14, 1903, nr 164, s. 2.

¹⁶ S. Osada, *Prasa i publicystyka polska w Ameryce. W treściwym referacie opracowanym z okazji dwóchsetnego jubileuszu prasy w Polsce i sześćdziesięciolecia [!] w Ameryce*, Pittsburgh 1930, s. 27.

¹⁷ „Polonia w Ameryce” 7, 1898, nr 18, s. 1.

¹⁸ „Ameryka” 9, 1895, nr 3, s. 4.

¹⁹ „Polish News” 1916, nr 40.

²⁰ „Bicz Boży” 10, 1918, nr 26, s. 1–2.

Rok	Europa		USA	
	tytuły		tytuły	
	nowe	zlikwidowane	nowe	zlikwidowane
1878	1	2	–	1
1879	2	1	1	–
1880	–	1	–	–
1881	2	1	2	2
1882	–	1	–	–
1883	–	–	2	–
1884	1	–	3	–
1885	5	–	5	5
1886	1	–	7	2
1887	4	4	12	7
1888	1	–	5	3
1889	2	4	8	5
1890	–	1	8	6
1891	–	–	10	2
1892	1	–	17	16
1893	1	2	17	11
1894	1	–	13	8
1895	1	–	13	11
1896	2	2	16	14
1897	2	1	12	10
1898	2	–	9	6
1899	3	3	13	8
1900	3	–	14	10
1901	4	1	9	10
1902	9	4	10	9
1903	–	3	12	13
1904	5	5	8	7
1905	2	6	14	15
1906	1	6	33	11
1907	2	2	20	23
1908	1	2	26	10
1909	6	3	17	14
1910	5	5	22	13
1911	2	2	7	15
1912	1	1	18	15
1913	4	2	32	12
1914	6	9	29	24

Tabela 3. cd.

Rok	Europa		USA	
	tytuły		tytuły	
	nowe	zlikwidowane	nowe	zlikwidowane
1915	13	4	25	22
1916	7	9	20	16
1917	19	10	21	17
1918	10	22	21	22
po 1918	–	14	–	118
Brak danych	–	–	2*	11**

Legenda: * „Prawda” (Newark–Harrison–Elizabeth?–1923), „Orzeł Polski” (Filadelfia?–1896); ** „Gazeta Chicagoska” (Chicago 1896–?), „Kumotr” (Chicago 1909–?), „Friendly Talks” (Lawrence 1891–?), „Goniec z Manistee” (Manistee 1906–?), „Echo” (Nowy Jork po 1872?), „Postęp” (Nowy Jork 1892–?), „Obrona” (Scranton 1912–?), „Głos Polski” (Milwaukee 1905–?), „Nowiny” (Milwaukee 1907–?), „Przegląd Tygodniowy” (Milwaukee 1892–?), „Tygodnik Milwaukee” (Milwaukee 1892–?).

Źródło: oprac. własne na podstawie spisu czasopism zamieszczonego w: *Bibliografia historii Polski XIX i XX wieku*, t. 3: 1865–1918, wol. 4: *Czasopisma, tygodniówki i kalendarze. Emigracja i Polonia*, red. E. Nowosielska, Warszawa 2024.

Emigracyjne wydawnictwa periodyczne wydawane w języku polskim stanowiły 91,1% wszystkich tytułów ukazujących się na emigracji. Głównymi językami obcymi, w których wychodziły periodyki, były francuski i angielski. W Europie wychodziło 44 tytułów w języku obcym, a Ameryce Północnej – 19. Głównym powodem wydawania polskich obcojęzycznych pism w Europie była chęć przybliżenia opinii publicznej w Europie sprawy polskiej. Prasę polonijną finansowały organizacje polityczne, zwłaszcza biura prasowe Rady Narodowej we Lwowie i Naczelnego Komitetu Narodowego. Prężnie działał też Ogólno-Żydowski Związek Robotniczy na Litwie, w Polsce i w Rosji (Bund), który wydawał pisma w języku rosyjskim i w jidysz z przeznaczeniem do kolportowania ich na terenie zaboru rosyjskiego. W Ameryce Północnej, którą w naszym zestawieniu reprezentują głównie Stany Zjednoczone, było 19 tytułów obcojęzycznych, które, oprócz informowania czytelników angielskojęzycznych o sytuacji Polaków pod zaborem, były np. wydawane w celach ogłoszeniowych, agitacji wyborczej lub też szkoleniowych (ćwiczenie i nauka języka angielskiego przez Polaków²¹).

²¹ W piśmie „Ameryka” 7, 1893, nr 26, s. 1, tak wytłumaczono powód utworzenia działu anglojęzycznego: „Opinią publiczną w Ameryce kierują amerykanie. Jeżeli kiedy było co skierowane na niekorzyść naszej narodowości, to najczęściej z tej przyczyny, że amerykanie źle znają naszą narodowość. Musimy więc dać się poznać. Musimy amerykańskiemu ogółowi przedstawić czem Naród polski był i jest. [...] podwójną korzyść z tych artykułów będą mieli nasi abonenci. Oto każdemu polakowi potrzebna jest znajomość języka angielskiego. Nie jeden narzeka, że nie ma sposobności ku temu. A więc nasze artykuły angielskie będą niejako

Tabela 4. Podział polskiej prasy emigracyjnej według kryterium języka obcego

Czasopisma	Język	Ameryka Północna	Europa	Reszta świata
jednojęzyczne	angielski	7	4	–
	bułgarski	–	2	–
	francuski	–	19	1
	jidysz	–	4	–
	niemiecki	–	2	–
	rosyjski	–	4	–
	szwedzki	–	1	–
	włoski	–	1	–
dwujęzyczne	polski i angielski	9	–	–
	polski i esperanto	1	–	–
	polski i francuski	–	6	–
	polski i litewski	2	–	–
	polski i włoski	–	1	–
wielojęzyczne	portugalski, niemiecki, włoski, polski, francuski, łotewski	–	–	1
	francuski, angielski, niemiecki	–	1	–

Źródło: oprac. własne na podstawie spisu czasopism zamieszczonego w: *Bibliografia historii Polski XIX i XX wieku*, t. 3: 1865–1918, wol. 4: *Czasopisma, tygodniówki i kalendarze. Emigracja i Polonia*, red. E. Nowosielska, Warszawa 2024.

W przeciwieństwie do czasopism ukazujących się na ziemiach polskich pod zaborami, prasa emigracyjna i polonijna nie uległa tak ścisłej specjalizacji²². W Europie poza zaborami wśród polskich pism dominowały organy grup politycznych lub społecznych, natomiast prasa amerykańska miała głównie charakter informacyjny. Drukowano wiadomości z rodzinnych ziem i ze świata, informowano o tym, co dzieje się w osadach i koloniach polskich, a także zaznajamiano z warunkami i zasadami życia w nowym kraju. Był to początek wielonakładowej codziennej prasy masowej.

Przedstawione powyżej dane statystyczne to tylko niewielki przykład możliwości badawczych, które oferuje *Bibliografia historii Polski XIX*

tygodniowemi lekcyami języka angielskiego. Kochany Czytelniku, będziesz czytał angielski artykuł o sprawie dobrze Ci znanej, to się dorożumiesz znaczenia niejednego wyrazu angielskiego – a więc w łatwy sposób, praktycznie będziesz się uczył angielskiego języka”.

²² S. Dziki, dz. cyt., s. 148, wyróżnia następujące grupy specjalizacji prasy na ziemiach polskich: informacyjno-polityczne, ekonomiczno-handlowe, kulturalno-literackie, techniczne, naukowe, a wśród pism zawodowych: rolniczo-przemysłowe, techniczno-przemysłowe, ekonomiczne i handlowe.

i XX wieku, t. 3: 1865–1918, wol. 4: *Czasopisma, jednoliciówki i kalendarze. Emigracja i Polonia*. Artykuł ten tylko w ogólnym zarysie charakteryzuje rozwój emigracyjnej i polonijnej prasy polskiej w latach 1865–1918. Właściwie jedynie sygnalizuje, jakimi zagadnieniami można się zająć przy korzystaniu z rekomendowanej pracy. Analizy możliwe do prowadzenia na podstawie *Bibliografii* mogą zainteresować nie tylko historyków, prasoznawców, ekonomistów czy socjologów kultury, ale także językoznawców.

Bibliografia

Prasa

- „Ameryka” („Ameryka-Echo”) 1893, 1895, 1905
- „Bicz Boży” 1918
- „Dziennik Chicagoski” 1903
- „Kurier Polski” 1892, 1899
- „Odrodzenie” 1915
- „Polish News” 1916
- „Polonia w Ameryce” 1898
- „Sztandar” 1897
- „Wychodźca” 1922

Opracowania

- Bibliografia historii Polski XIX i XX wieku*, t. 3: 1865–1918, wol. 4: *Czasopisma, jednoliciówki i kalendarze. Emigracja i Polonia*, red. Elżbieta Nowosielska, Warszawa 2024
- Czarnowski Stanisław Jan, *Literatura periodyczna i jej rozwój*, [cz. 1–2], Kraków 1892, 1895
- Czarnowski Stanisław Jan, *Postępy literatury periodycznej. Studium z dziejów prasy, z mapą i ośmiu tabelami statystycznymi*, Warszawa 1886
- Dziki Sylwester, *Przegląd statystyki prasy polskiej (do 1918 r.)*, „Zeszyty Prasoznawcze” 2, 1961, nr 1/2
- Jarkowski Stanisław, *Prasa polska od jej zarania do chwili obecnej w świetle liczb (1661–1927)*, „Kurjer Warszawski” 108, 1928, nr 2
- Kolasa Władysław Marek, *Statystyka i geografia prasy polskiej 1832–1918*, „Zeszyty Prasoznawcze” 58, 2015, nr 4(224)
- Łojek Jerzy, *Statystyka prasy polskiej okresu 1661–1831*, „Roczniki Historii Ciepismienictwa Polskiego” 4, 1965, nr 1
- Nagiel Henryk, *Dziennikarstwo polskie w Ameryce i jego 30-letnie dzieje*, Chicago 1894
- Osada Stanisław, *Prasa i publicystyka polska w Ameryce. W treściwym referacie opracowanym z okazji dwóchsetnego jubileuszu prasy w Polsce i sześćdziesięciolecia [!] w Ameryce*, Pittsburgh 1930
- Zieliński Stanisław, *Bibliografia czasopism polskich zagranicą 1830–1934*, Warszawa 1935

Streszczenie

Artykuł jest próbą statystycznej analizy prasy emigracyjnej z lat 1865–1918. Przedstawione dane zostały obliczone na podstawie spisu czasopism zamieszczonym w *Bibliografii historii Polski XIX i XX wieku*, t. 3: 1865–1918, wol. 4: *Czasopisma, jednodniówki i kalendarze. Emigracja i Polonia*. Według *Bibliografii* w latach 1865–1918 ukazało się łącznie 742 tytułów prasowych polonijno-emigracyjnych, z czego 321 to tytuły nieodnalezione. Wśród wymienionych 742 pism w Ameryce Północnej wydano 545 (w tym 19 w języku obcym), w Europie – 164 (w tym 44 w języku obcym), w Ameryce Południowej – 30, w Afryce – 2, a w Azji – 1. Duże ośrodki wydawnicze wykształciły się w największych skupiskach polonijnych. W Ameryce Północnej było to Chicago (138 tytułów prasowych), w Europie – Paryż (56), a w Ameryce Południowej – Kurytyba (28). Wzrost wydawanych tytułów prasowych pokrywa się z kolejnymi falami emigracji Polaków z ziem polskich.

Słowa kluczowe: prasa emigracyjna, statystyka prasy emigracyjnej, język czasopisma, ośrodki wydawnicze, dynamika rynku wydawniczego

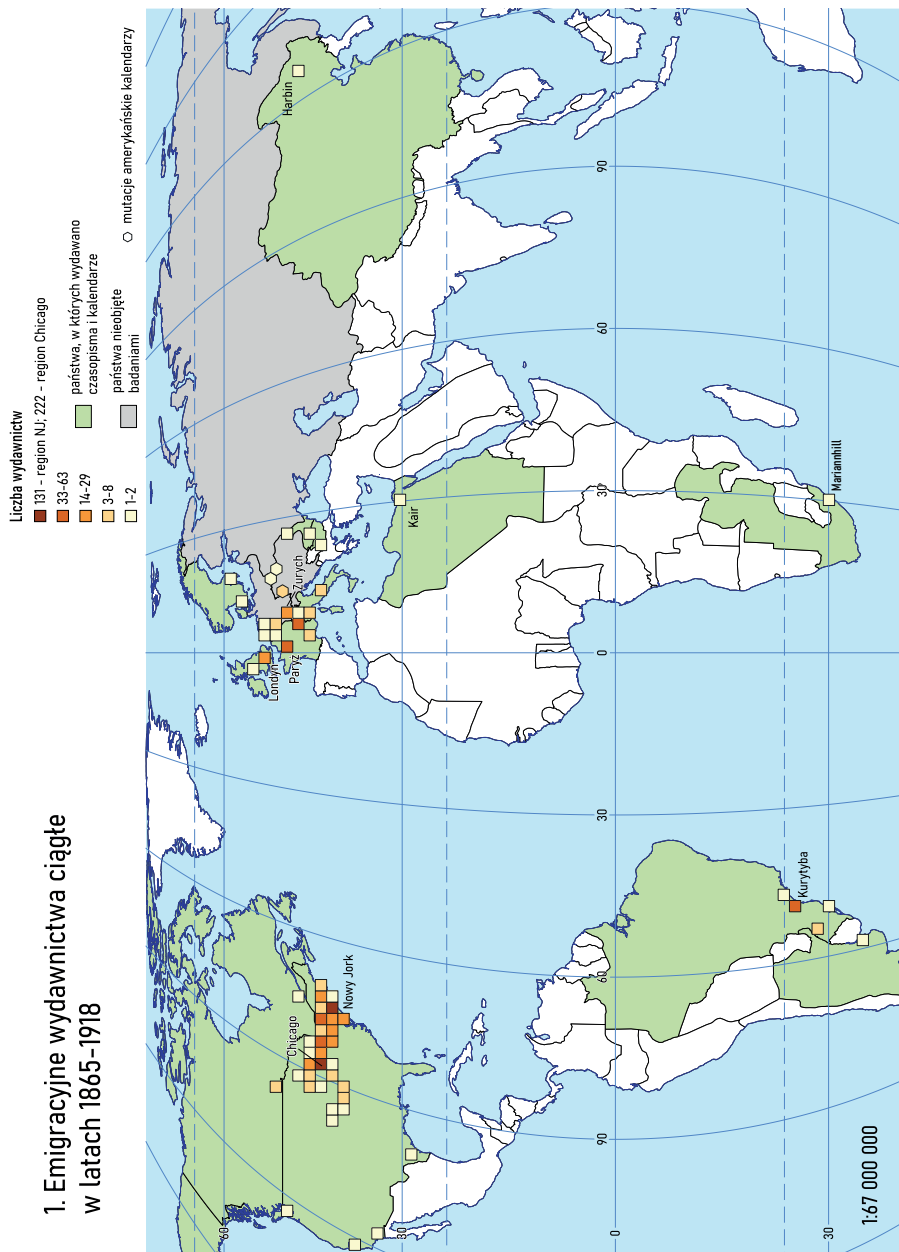
The Polish Diaspora Press and the Émigré Press from the Years 1865–1918 in Figures

Abstract

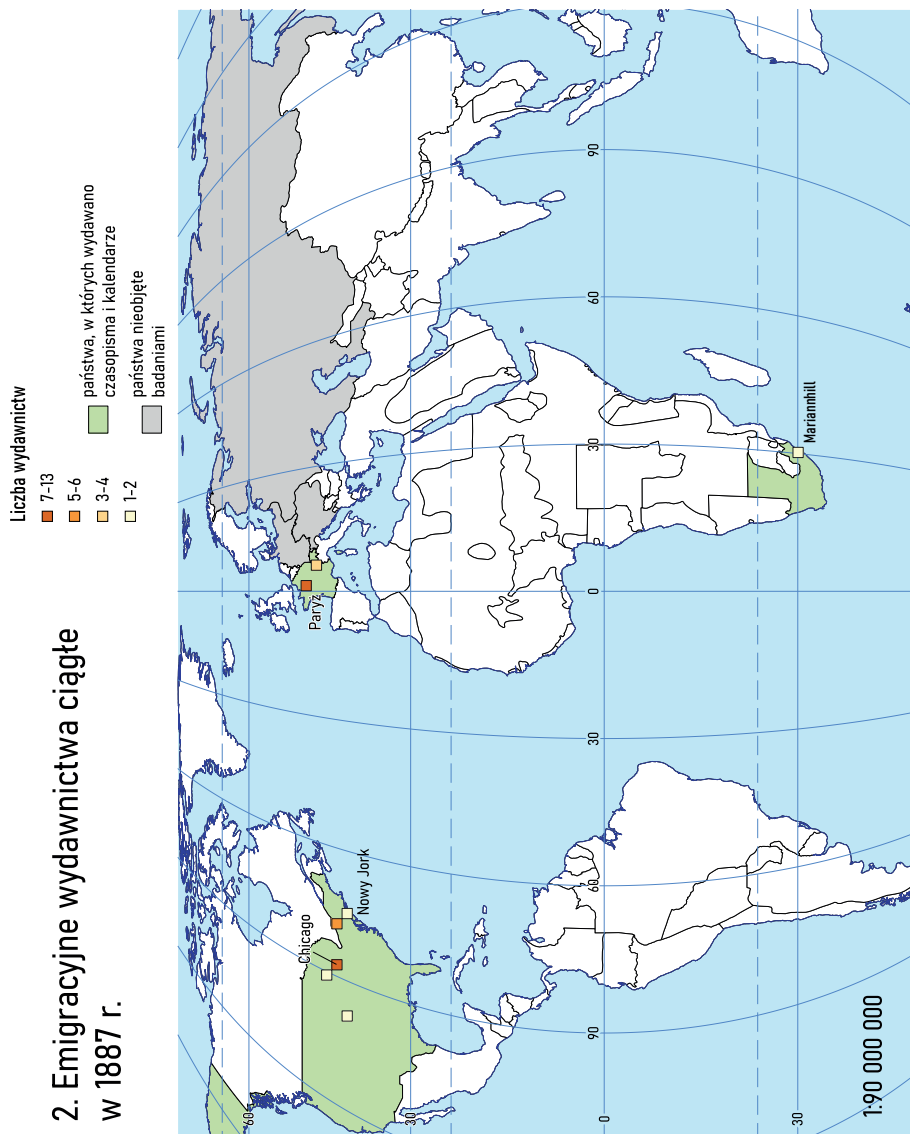
The article is an attempt at a statistical analysis of the émigré press from the years 1865–1918. The presented data was calculated based on a list of magazines included in *Bibliografia historii Polski XIX i XX wieku* [*The Bibliography of Polish History in 19th and 20th centuries*], vol. 3: 1865–1918, part 4: *Czasopisma, jednodniówki i kalendarze. Emigracja i Polonia* [*Periodicals, pamphlets and calendars. Polish émigrés and diaspora*]. According to *Bibliografia* in the years 1865–1918 there were published a total of 742 Polish diaspora press titles, of which 321 were unfound titles. Among the mentioned 742 magazines, 545 (including 19 in a foreign language) were issued in North America, 164 (including 44 in a foreign language) in Europe, 30 in South America, 2 in Africa, and 1 in Asia. Large publishing houses were formed in the biggest agglomerations of Polish diaspora. In North America, it was Chicago (138 press titles); in Europe, Paris (56); and in South America, Curitiba (28). The increase of the published press titles coincides with the next waves of Poles emigrating from the Polish lands.

Keywords: émigré press, statistics of the émigré press, language of the magazine, publishing houses, dynamics of the publishing market

1. Emigracyjne wydawnictwa ciągłe w latach 1865-1918

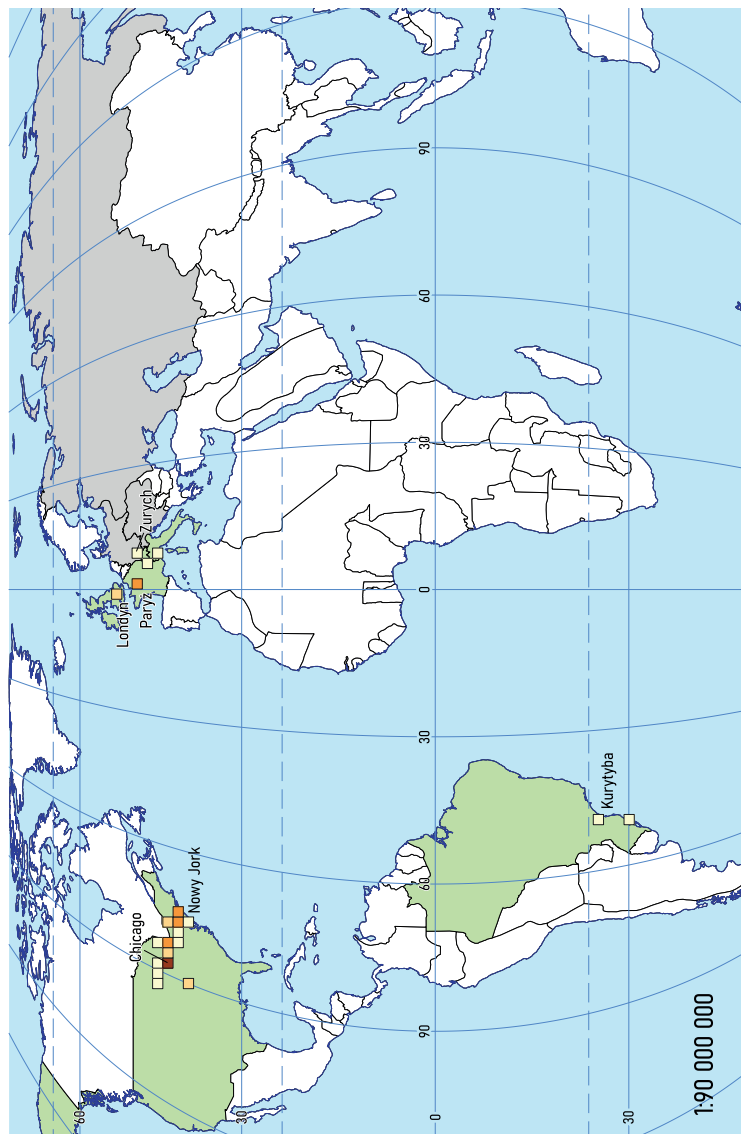

2. Emigracyjne wydawnictwa ciągłe w 1887 r.

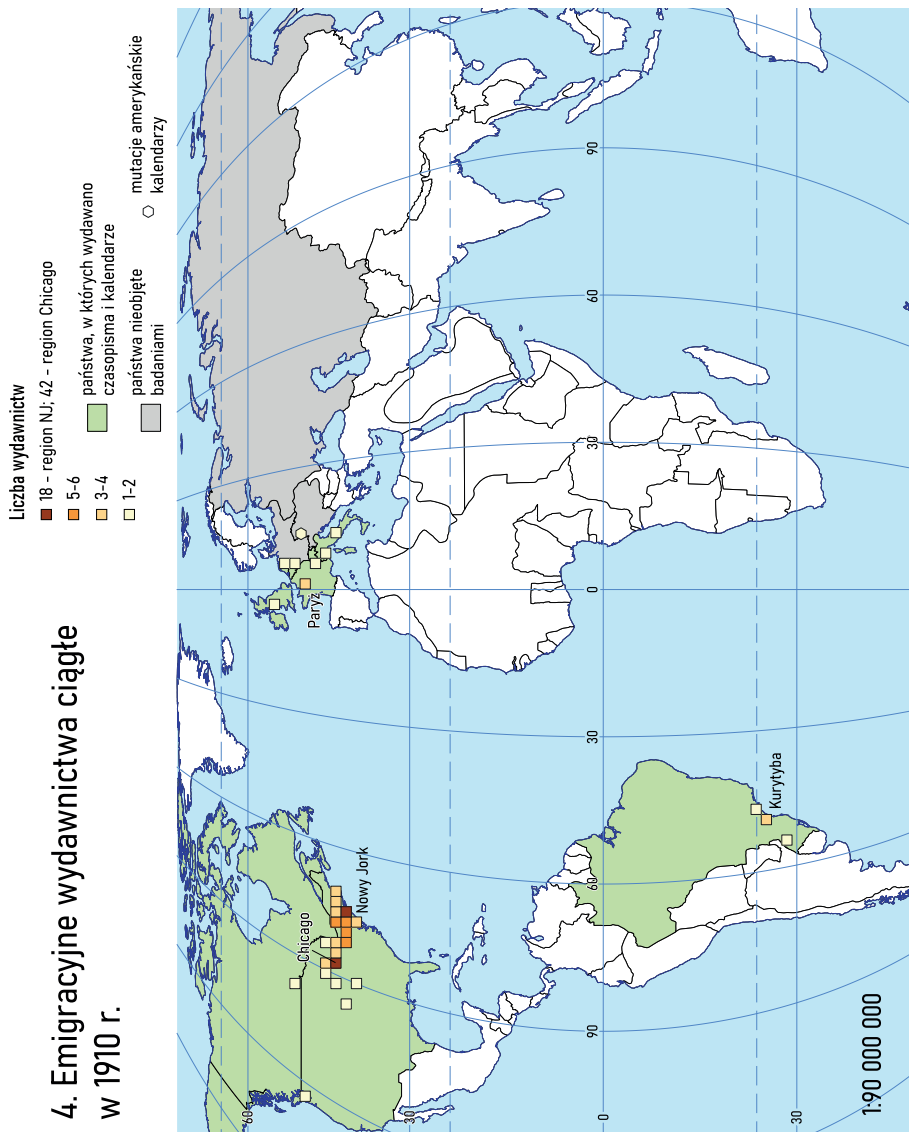
3. Emigracyjne wydawnictwa ciągłe w 1900 r.

- Liczba wydawnictw**
- 32 - region Chicago
  - 5-6
  - 3-4
  - 1-2
- państwa, w których wydawano**
- czasopisma i kalendarze
  - państwa nieobjęte badaniami

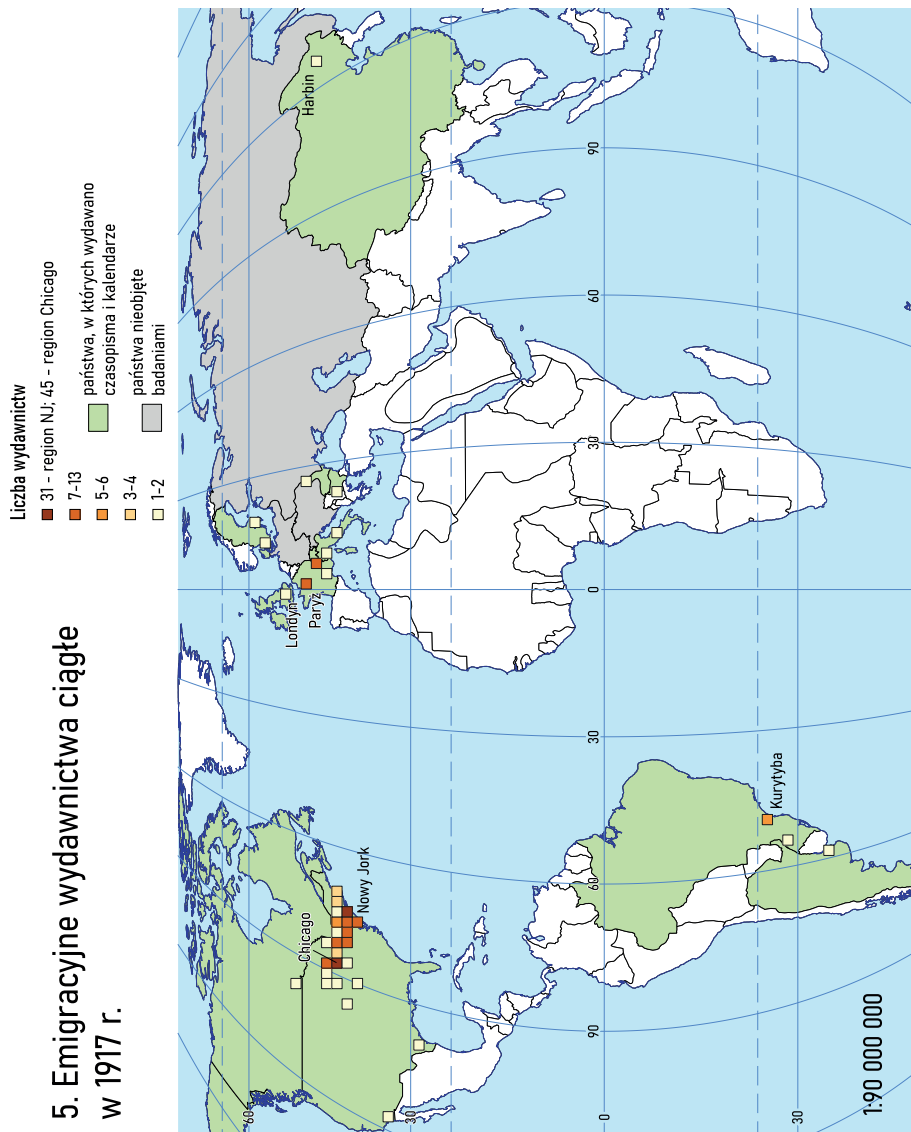

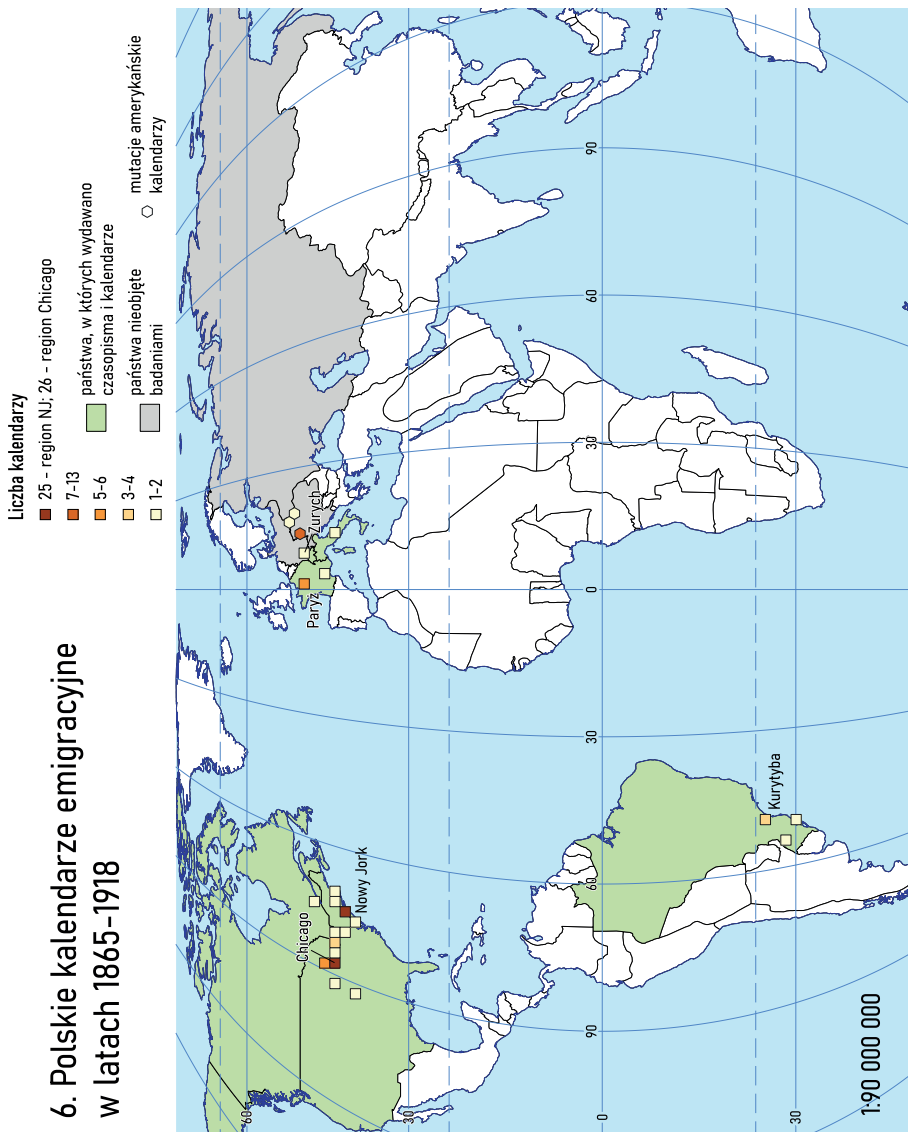

4. Emigracyjne wydawnictwa ciągłe w 1910 r.

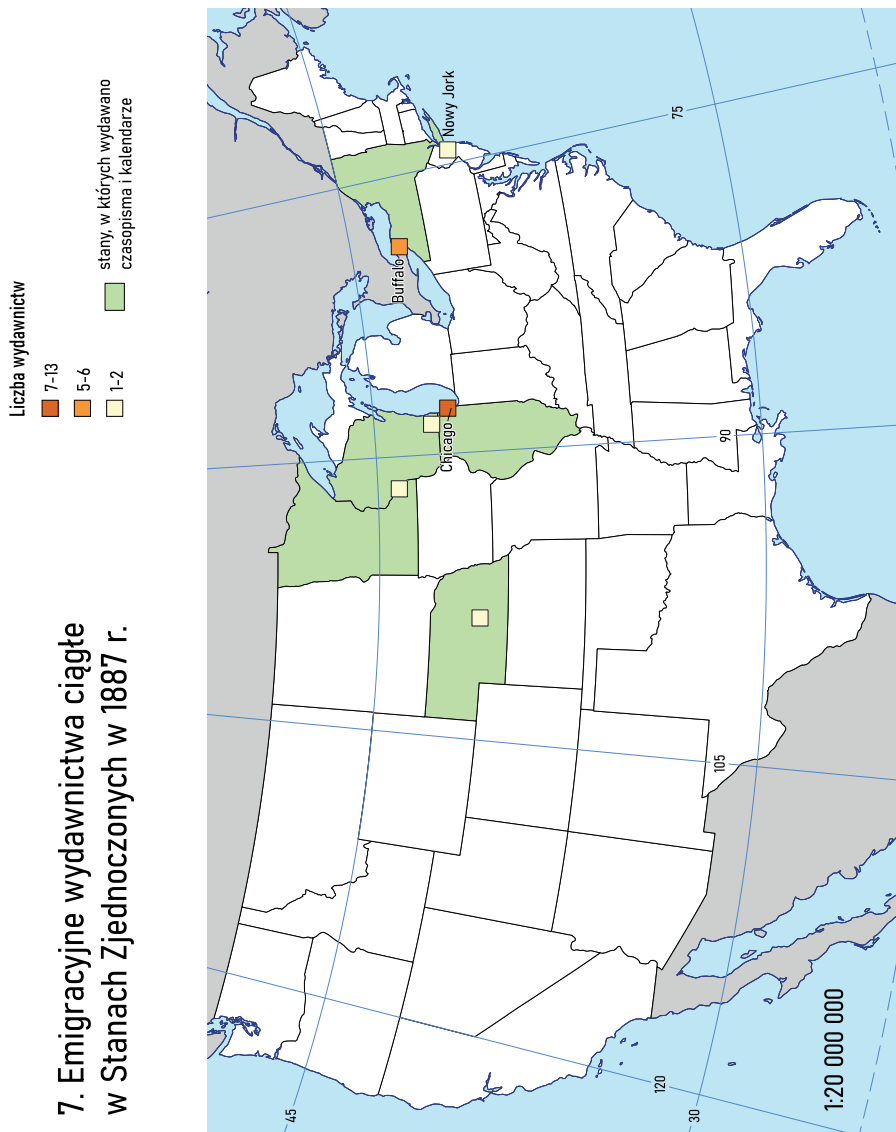

5. Emigracyjne wydawnictwa ciągłe w 1917 r.

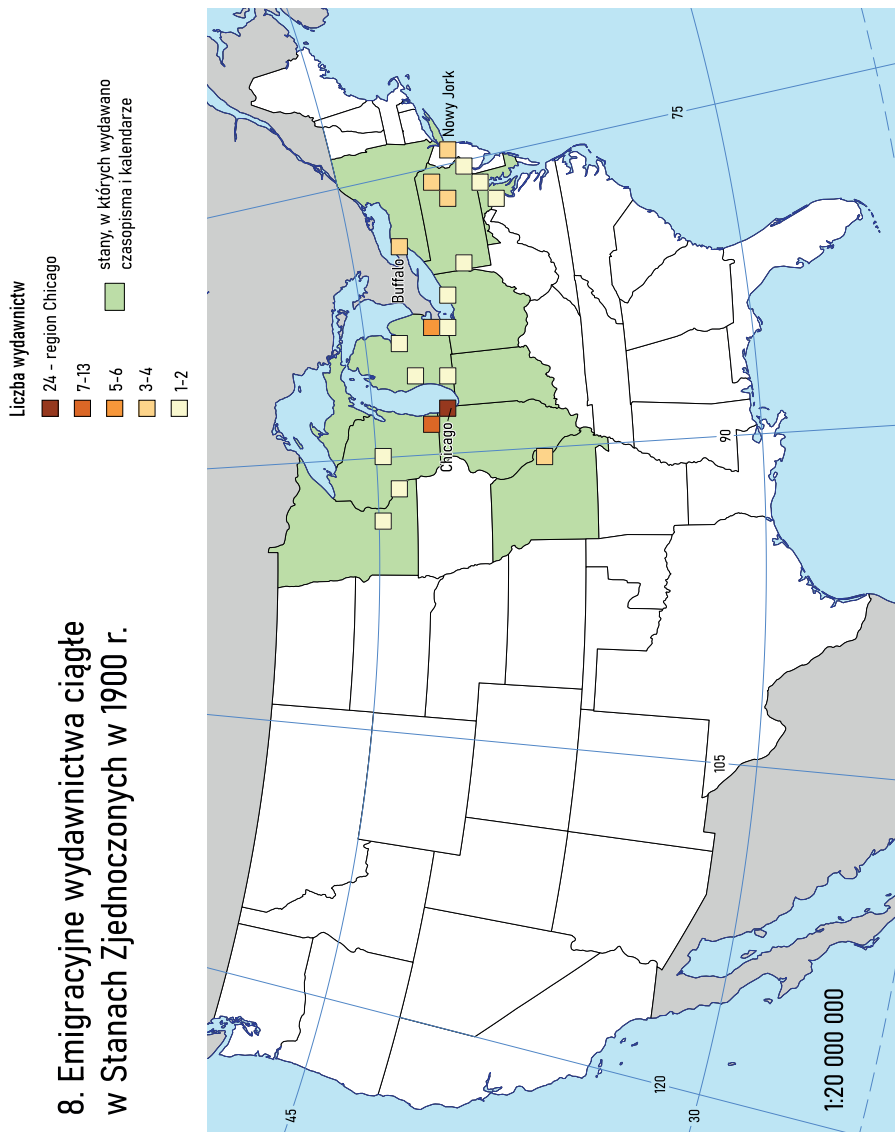

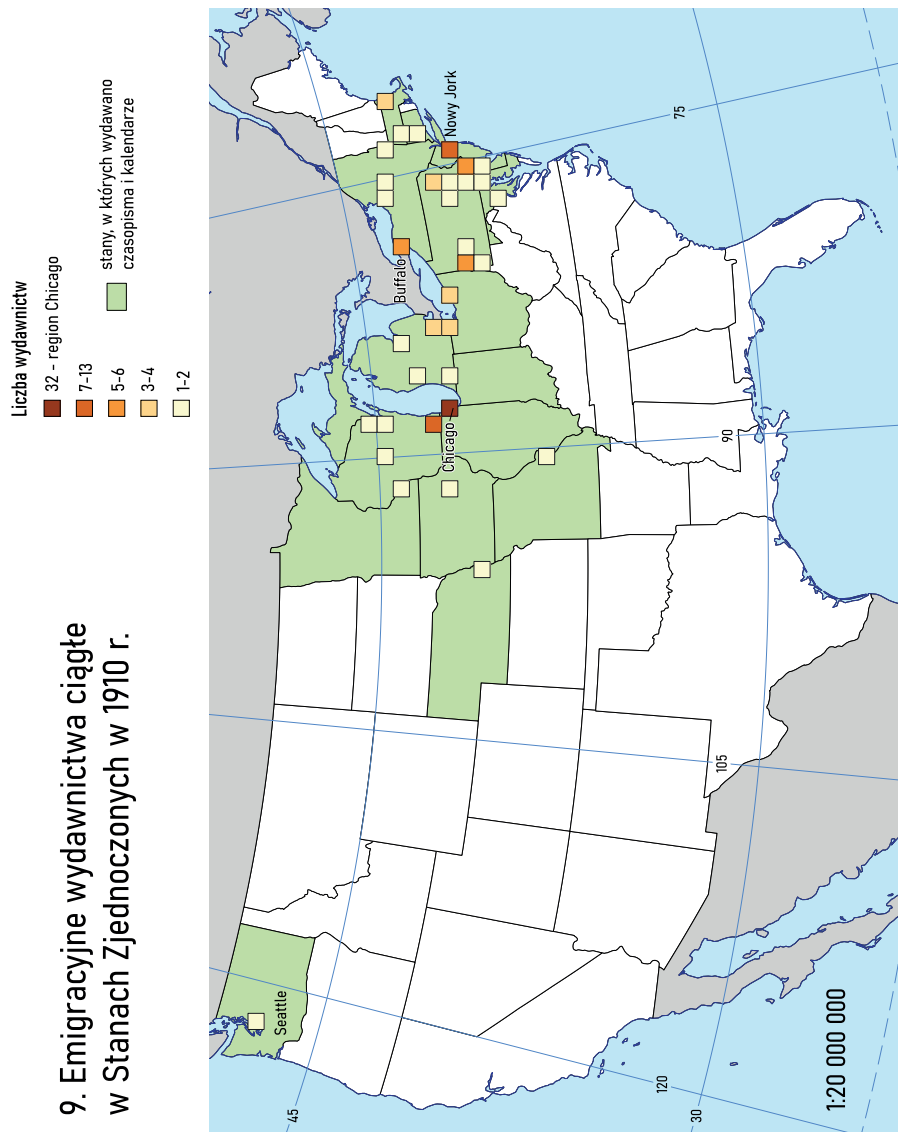
7. Emigracyjne wydawnictwa ciągłe w Stanach Zjednoczonych w 1887 r.

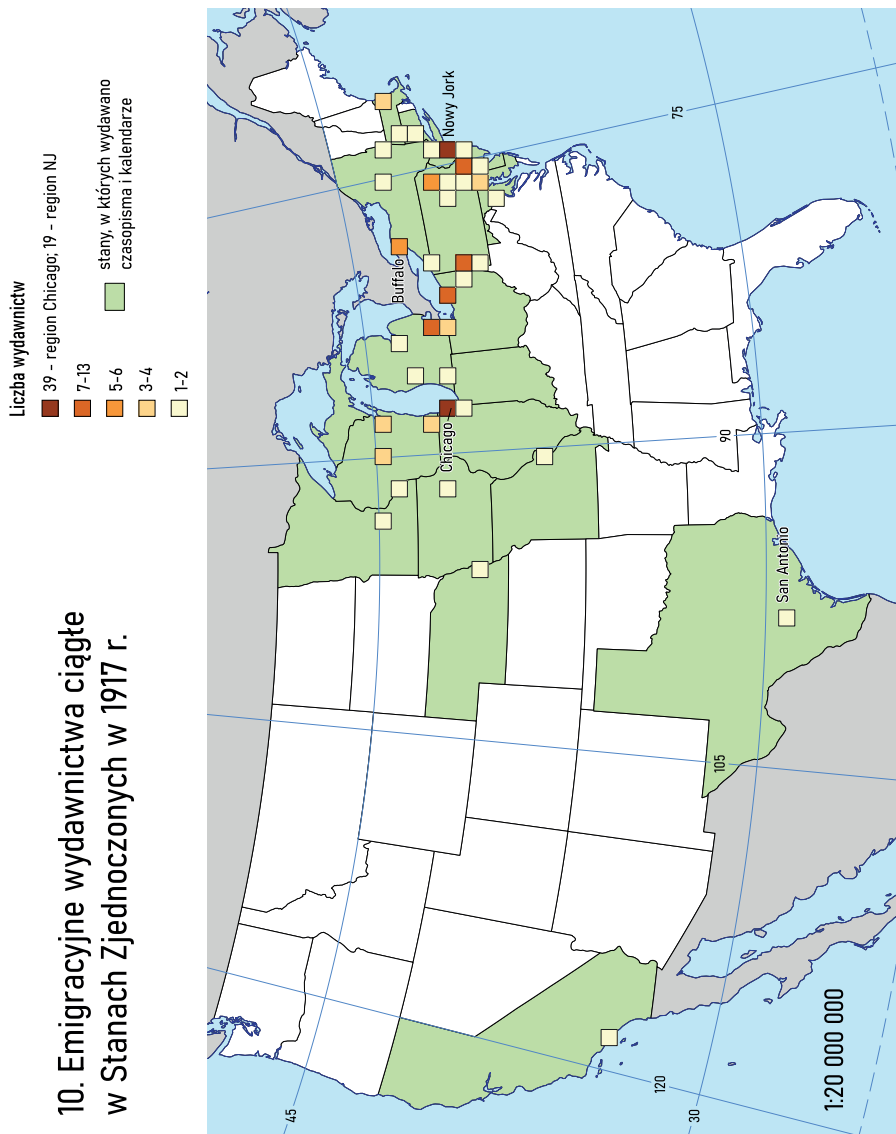
8. Emigracyjne wydawnictwa ciągłe w Stanach Zjednoczonych w 1900 r.

9. Emigracyjne wydawnictwa ciągłe w Stanach Zjednoczonych w 1910 r.

10. Emigracyjne wydawnictwa ciągłe w Stanach Zjednoczonych w 1917 r.

11. Emigracyjne wydawnictwa ciągłe w Stanach Zjednoczonych w latach 1865-1918

